

УДК 332/63:631.548

О. О. Мороз,

д. е. н., професор, професор кафедри підготовки менеджерів,
Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

В. М. Семцов,

к. е. н., доцент кафедри фінанси і кредит Вінницького навчально-наукового інституту
економіки Тернопільського національного економічного університету, м. Вінниця

Н. Ф. Мандзюк,

аспірант, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця

ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

O. Moroz,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of managers training, Vinnytsia national technical university, Vinnytsia

V. Semtsov,

PhD (Economics), Associate Professor, Department of finance

and credit Vinnytsia research institute of Economics Ternopil National Economic University, Vinnytsia

N. Mandzyuk,

Postgraduate, Vinnytsia national technical university, Vinnytsia

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT FOUNDATIONS AGRICULTURAL BUSINESS IN UKRAINE

У статті розглянуто основні проблемні питання реформування вітчизняного аграрного сектору з огляду на інституційні фактори цього процесу. Окреслено низьке інституційне забезпечення цих реформ у минулому. Обґрунтовано важливу методологічну роль інституційних факторів у забезпеченні розвитку аграрного підприємництва на даному етапі. Запропоновано принципову схему основних інститутів аграрного підприємництва, зокрема, інституту приватної власності та колективного співіснування у сільському соціумі. Підкреслено роль функції прикладної реалізації теорії інституціоналізму, перш за все в обґрунтуванні моделей ринкового реформування в країнах із транзитивною економікою. Ідентифіковано інститути в контексті забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку сільських громад. Визначено напрями удосконалення децентралізації влади на сільських територіях. Показано, що саме опортунізм спричинив дисфункції ринкового реформування аграрного сектора економіки України.

The article examines the main issues of reforming domestic agricultural sector because of institutional factors in this process. Outlined low institutional support of the reforms in the past. Grounded important methodological role of institutional factors in ensuring the development of agricultural business at this stage. A schematic diagram of the basic institutions of agricultural entrepreneurship, particularly of private property and collective coexistence in rural society. Emphasized the role of function realization theory applied institutionalism, especially in the justification of market reforms in countries with transition economies. Identified the role of institutions in the context of sustainable socio-economic development of rural communities. The directions of improvement of the decentralization of power to rural areas. It is shown that opportunism is caused dysfunction market reform of the agricultural sector of Ukraine.

Ключові слова: інститут, аграрний сектор, сільська громада, підприємство, влада, соціум.
Key words: institute, agricultural sector, rural community, enterprise, government, society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки у наукових публікаціях посилюється дискусія щодо здатності офіційної економічної теорії пояснити сутність реальних процесів. Це характерно як для світової економіки в цілому, так і щодо пояснення суті, наслідків та перспектив ринкового реформування в Україні. Якщо безпосередньо акцентувати увагу на сучасних проблемах вітчизняного аграрного сектору, то, знову ж таки, ефективність реформ вже традиційно є одним із найбільш су-

перечливих питань. Так, галузь в останні роки характеризується значним зростанням обсягів виробництва с.-г. продукції на основі модернізації техніко-технологічного забезпечення, з іншого — велика кількість проблем, пов'язаних із загостренням соціальної кризи та зниженням рівня життя аграрного соціуму, і досі не має належного вирішення. Будь-яка реформа має спиратися на ідеологію, яка, у свою чергу, — на наукову теорію що пояснює доцільність змін. Перспективи реформування в аграрному секторі Ук-

раїни, відповідно, потребують формулювання чіткої, зрозумілої і достатньо аргументованої теоретичної бази, чого явно бракує. У суспільстві існує точка зору про невідповідність традиційної теорії ринку забезпечити успішний розвиток країн з трансформаційною економікою, проте наявність переконливих концептуальних альтернатив є проблемною. Найчастіше до таких альтернатив відносять інституційну теорію (в широкому її тлумаченні). Саме тому наукові дослідження щодо формулювання відповідної концепції представляються актуальними. При цьому і у світі, і в Україні теоретичне та практичне вирішення питання опису інституційної моделі реформ, у т.ч. в аграрному секторі, залишаються мало вивченими. Головним проблемним питанням, як вважаємо, при цьому до останнього часу залишається визнання можливості даної теорії формувати стійкі економічні системи, які б мали вищу ефективність у порівнянні із ринковими.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорія інституціоналізму ретроспективно пов'язана із роботами Т. Веблена [1] та Дж. Коммонса [2], які отримали поширення на початку ХХ ст. у США. Принципову новизну даної теорії складав концепт про визначальну роль інститутів, у т.ч. і у економічних відносинах. У другій половині ХХ ст. зазначена теорія отримала поширення у вигляді "неоінституціоналізму" та "постінституціоналізму".

До найбільш відомих і більш сучасних наукових праць із інституціоналізму слід віднести роботи Д. Норта [3], Р. Коуза [4], Дж. Бьюкенена [5], О. Вільямсона [6] та ін. Аналізування цих робіт дозволяє зробити висновок про дуже широкий спектр факторів неекономічного змісту, які мають безпосередній чи опосередкований вплив на ефективність економічних відносин у суспільстві, іншими словами, мають свою "економічну ціну". Так, основу поглядів Д. Норта склала теза про важливість історичних факторів [3], Дж. Бьюкенена — політичних [5], Р. Коуза — організаційних (на рівні окремої фірми в ринковому оточенні) [4], О. Вільямсона — ієрархічних суспільних факторів [6]. За всієї важливості поглядів даних вчених, на нашу думку, використання їх як прикладний інструментарій виглядає проблематичним, а тим більше у країнах із транзитивною економікою.

Окреме місце в інституційній теорії після 2000-х рр. займає наукова школа російських інституціоналістів, представлена роботами

Г. Клейнера [7], О. Іншакова [8], О. Аузана [9], В. Тамбовцева [10] та ін. Значення даної системи поглядів також носить, як вважаємо, скоріше дискусійний характер, адже у зазначених роботах переважно робиться спроба розглядати "унікальну" російську ментальність як важливий, більше того, детермінантний фактор можливого реформування, а у цей спосіб обгрунтовується вірність альтернативного до "західного" шляху розвитку Росії. Наше критичне ставлення до такої позиції полягає у відсутності якихось суттєвих переваг такого розвитку у реаліях російського суспільства.

Інституційна теорія отримала достатньо поширення і в Україні. Відповідні дослідження було здійснено О. Шпикуляком [11], В. Мамчуром [12], М. Дубініною [13], Т. Усюк [14] та ін. Натомість, як і у інших наведених прикладах, про наявність чіткого, достатньо аргументованого наукового обгрунтування можливості використання даної теорії у практиці реформування стверджувати явно проблематично.

Враховуючи зазначене, чи не єдиним прикладом вдалої прикладної реалізації інституційної теорії можна вважати практичну діяльність Е. Сото у країнах т.з. "третього світу", теоретично формалізовану у роботах [15].

Таким чином, огляд теоретичних концептів інституційної парадигми дозволяє акцентувати увагу на необхідності її прикладної цінності, наприклад, для обгрунтування реформ в аграрному секторі України.

МЕТА І МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою даного дослідження є розробка теоретичних та методичних підходів до опису інституційних основ розвитку підприємництва в аграрній сфері. Гіпотеза досліджень будувалася на припущенні про наявність неврахованих факторів реформ, які не можуть бути адекватно описані в термінах традиційних економічних підходів, тобто є інституційними за своїм змістом. Методологія досліджень — відповідно — передбачала, що такі фактори мають взаємозалежний інституційно-ринковий зміст, де саме поєднання цих критеріїв визначає як суть проблеми, так і її вивчення та можливість вирішення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Насамперед слід уточнити методологічний зміст задачі дослідження. Це важливо з огляду на те, що у координатах ринкової та інституціональної теорій це матиме різний вигляд. Теорія інституціоналізму традиційно позиціо-

Таблиця 1. Зіставлення змісту ринкових та інституційних реформ

Сценарій реформування	Мета реформ	Основні задачі реформ	Критерії ефективності реформування	Критерій реалізації потенціалу реформи
Ринковий	Покращення соціально-економічних параметрів галузі і соціуму	Створення ринкових механізмів	Соціально-економічний ефект від впровадження ринкових відносин (<i>ринкова ефективність</i>)	Відповідність агентів ринковим вимогам
Інституційний		Зміна інституційного середовища	Соціально-економічний ефект від зміни інституційного середовища (<i>інституційна ефективність</i>)	Відповідність агентів інституційним вимогам

Джерело: власні дослідження.

нується як окрема, альтернативна економічна теорія, в основі чого покладено детермінантну роль інститутів, які і визначають характер економічних відносин. Це суперечить теорії класичної політекономії і неокласики, згідно з якими сутність таких відносин об'єктивно обумовлена в першу чергу фактором ринку, ринкових відносин. Відповідно інституційна теорія протиставляється як така, що може пояснити вади існуючого капіталістичного суспільства, чого не можуть ринкові теорії. Адекватність зазначених альтернативних теорій логічно може бути забезпеченою прикладами успішного втілення реформ за , відповідно, двома сценаріями: 1) коли в основу покладені пріоритети розвитку ефективного ринкового господарства, що автоматично забезпечує вирішення інших, наприклад, соціальних проблем суспільства (як це трактує ринкова теорія); 2) коли в основу реформ покладений принцип зміни, вдосконалення інститутів, що, знову ж таки, матиме за наслідок позитивний суспільний ефект (як це тлумачить інституційна теорія). Не зважаючи на те, що в реальності "чисті" сценарії практично не зустрічаються, будь-які відомі аналоги реформування у самих різних країнах можна звести до вищенаведених типів за переважаючої ідеологією змін. Яскравим як вважаємо, прикладом можуть слугувати однакові у часі і у вихідних умовах аграрні реформи, що було здійснено в Україні і Росії. Якими б не були ідеологічні гасла, у першому випадку це було ринковою реформою, орієнтованою на формування великого холдингового бізнесу, у другому — інституційно орієнтованою реформою, орієнтованою на специфічний політичний устрій країни.

Слід зазначити, що досвід і України, і інших країн свідчить про те, що в процесі реформ їхніми фундаторами найчастіше змішуються складові як ринкової, так і інституційної теорії. Наприклад, у середині 90-х рр. ХХ ст. в Україні аграрні реформи здійснювалися за гаслами "переходу до ринку" із одночасним акцентуванням на "соціально-економічній складовій реформ". З іншого боку, навіть

реформування, яке передбачає пріоритети ринку, вимагає зміни інститутів. Наприклад, в Україні таким була приватизація землі і майна колишніх колгоспів, тобто акцент було зроблено на розширення впливу інституту приватної власності. Але, якщо оцінювати дійсний зміст змін (реформ), то у будь-якому разі необхідно і методично можливо визначити реальні трансформації, які принципово можливі лише за одного із названих вище сценаріїв. Опис таких сценаріїв наведено у табл. 1. Якщо говорити про український феномен — то це була (і продовжується) реформа переважно за ринковим сценарієм, де під це і здійснювалися інституційні зміни.

Водночас слід підкреслити, що основним інституційним результатом ринкових аграрних реформ в Україні стало формування потужного великотоварного виробництва у вигляді холдингів, де головну роль відігравав — на перших етапах — торговельно-банківський капітал, а в даний час — капітал, сформований переважно за рахунок масштабних експортних операцій щодо сільськогосподарської продукції (олії, зерна та ін.). Саме по собі формування такого сектору економіки — високотехнологічного, інтенсивного виробництва — слід вважати виключно позитивним наслідком реформ. Без зайвих лозунгів і спеціальних урядових програм великий аграрний бізнес виключно швидкими темпами наздогнав і трансформувався у світовий великий аграрний бізнес інтенсивного типу. Такий тип сільського господарства в Україні став новим і таким, що демонструє яскраво виражені економічні переваги.

Водночас іншою "стороною медалі" є те, що в результаті реформи не було створено достатньо потужного середнього класу аграрного соціуму, який би економічно спирався на достатньо ефективний малий — аграрний і неаграрний — бізнес на селі. Логічним наслідком зазначеного стало різке загострення соціальних проблем українського села, про що достатньо детально описано у сучасній періодиці: це і безробіття, і низький рівень життя, інфраструктури і т. д.

Вирішення цих проблем представляється безальтернативним за умов посилення інтеграції до європейського простору, що вже тривалий період є основним вектором розвитку України. Тому корегування реформи загалом повинно передбачати зміни ринкового середовища з метою формування відповідно орієнтованого інституційного середовища аграрного соціуму. Послідовність ланцюга при формуванні даної мети представляється ключовим моментом, який потребує окремого опису.

Так, по-перше, реальні зміни можливі лише за рахунок зміни "правил гри" — умов ринку. Це означає, що в економічній системі на всіх її складових повинні виникнути імпульси, що свідчили б про пряму вигідність ведення малого бізнесу, при чому насамперед у сільських громадах та за ініціативи її членів, а також невідповідності ухилення агентів від економічної активності. Практична сторона питання не викликає якихось принципових складнощів, адже стратегії стимулювання бізнесу апробовані в усьому світі у самих різних ментальних та соціально-економічних умовах. Інструментарій таких стратегій базується на особливій регіональній та податковій політиці, спеціальних програмах підтримки бізнесу, створенні особливого інвестиційного середовища, проведенні роз'яснювальної роботи в решті-решт. Окремим питанням подальших досліджень є створення економетричних моделей обліку необхідних витрат на такі зміни та їхньої окупності при цьому.

По-друге, зміна інституційного середовища — під цим ми розуміємо зміну пріоритетів і потужності впливу (умовно кажучи, економічної "ціни") інститутів — можлива лише після зміни ринкового середовища. Всі інші стратегії — наприклад, спеціальної регулятивної політики чи чогось іншого на зразок зазначеного (яскравий приклад — реформи у Росії) — є скоріше прихованими формами уникнення реально-го вирішення проблеми та потенційним джерелом корупції.

Розмитість даного твердження не є схоластикою. Логічним є питання про які саме інститути йдеться. Слід зазначити, що в даному аспекті існує достатньо різні методологічні підходи. До характерних із таких слід віднести насамперед, на нашу думку, роботи Г. Клейнера [7], де представлено одну із найбільш логічних ієрархій інститутів. Загалом дотримуємося даної позиції, а саме — про необхідність виділення якихось базових, фундаментальних (за Г. Клейнером — "протоінститутів" [7]) інститутів, чисельність яких дуже обмежена, на ос-

нові яких і формується специфічне соціально-економічне середовище даного об'єкту дослідження.

Акцент на обмеженості і фундаментальній ролі не є випадковим. В окремих дослідженнях до інституцій (інститутів) відносять "установчі документи підприємств", "інструкції органів самоврядування" [14, с. 9], "зелений туризм", "сертифікаційне управління якістю" [13, с. 11], або ж оцінюють зміни інститутів за кількістю елеваторів і овочесховищ [12, с. 10] чи законодавчих та нормативних документів [13, с. 17]. Вважаємо такі підходи такими, що принципово не відповідають суті інституційної теорії саме у її методологічному контексті щодо можливості пояснити сутність реальних процесів.

Звідси вважаємо, що опис інституційного середовища аграрного соціуму/аграрної сфери повинен базуватися на ідентифікації ролі 2 основних інститутів: 1) приватної власності, на основі якої формується інститут одноосібного господарювання в усіх його формах і проявах; 2) колективізму, на основі якого формуються всі аспекти і форми організації співіснування, співпраці, колективних і корпоративних форм господарської діяльності у сільських громадах. Співвідношення між цими інститутами і визначає сутність соціально-економічних відносин у конкретній сільській громаді, її стан, наявні проблеми, а звідси — і зміст реформ.

У свою чергу ідентифікація наявних проблем повинна здійснюватися за оцінками позитивної і негативної ролі цих двох інститутів. Так, якщо у громаді мало розвинутих є малий бізнес у вигляді фермерських чи підсобних господарств товарного типу, а з боку громади переважають негативне ставлення до таких господарів, то зміни повинні передбачати ініціювання та підтримку таких форм. Слід підкреслити, що методологічно постановка питання не може перебувати у площині альтернативності зазначених інститутів навіть тому, що вони є невід'ємними і незамінними для громад. Натомість мова йде про пошук такого їхнього співвідношення, коли малий бізнес спиратиметься на конструктивність прояву і інституту приватної власності, і інституту колективізму. Яскравим прикладом цього є практика кооперативів, широко поширена в інших країнах, але яка і досі залишається скоріше екзотичною для України. Як особисто могли переконатися, досить поширеною у окремих сільських громадах є ситуація нерозвиненості обох інститутів, коли відсутнє істотне господарювання одноосібного типу та будь-які кооперативні види господарської діяльності; при цьому пияцтво, краді-

Таблиця 2. Зміна деяких показників стану сільських громад Вінницької області за 2009–2014 рр.

Показники	2009 р.	2014 р.
Індекс динаміки виробництва с.-г. продукції (вартість оцінки у зівставних цінах)	1,00	1,19
Частка сільських громад у депресивному стані (за авторською методикою оцінювання), %	89,0	80,0
у т.ч. сільського населення області, %	72,0	64,0
Частка сільського населення пенсійного віку, %	61,0	68,0
Рівень зафіксованого безробіття, %	25,4	14,9
Кількість фермерів на 1000 жителів	0,6	0,7
Кількість офіційно зафіксованих приватних підприємств на 1000 жителів	0,5	0,9
Індекс зростання надходжень до місцевих бюджетів	1,00	1,10

Джерело: авторська інтерпретація інформації Вінницької обласної ради та офіційної статистичної інформації по Вінницькій області

жки, ухилення від господарської діяльності засуджуються меншою мірою аніж збагачення сусіда. Це слід оцінювати як приклад реалізації негативного потенціалу обох інститутів, що, як вважаємо. Може бути описаним у контексті ефекту опортуністичної діяльності агентів. При цьому наша позиція передбачає той принципний момент, що реформа повинна враховувати ситуацію у кожній сільській громаді, а не бути загальною платформом, що втілюється із столиці чи обласних і районних центрів.

У даному разі уникаємо дискусії про об'єктивність наявності інших інститутів та класифікації останніх, що, як вважаємо, виходить за межі даної статті.

Теоретичний момент дискусії може бути проілюстрованим окремими даними, які свідчать про реальні інституційні зміни у сільських громадах за останній період, який може вважатися післяреформним. У таблиці 2 наведено авторські оцінки стану громад Вінницької області.

На нашу думку, ці показники у сукупності надають певну картину основних існуючих проблем: частка населення пенсійного віку свідчить про демографічний стан села, кількість безробітних є прямим відбитком економічної ситуації на місцевому ринку праці, кількість фермерів та зареєстрованих підприємств (останні практично всі були малими підприємствами) характеризує підприємницьку активність; всі ці показники безпосередньо відповідають представленим вище авторським методикам, критеріям та показникам оцінювання стану сільських територій.

Дослідження засвідчили певні позитивні зміни. Так, у 2009 р. до стану депресії (відповідно до авторської методики) були віднесені 89% сіл, тоді як на 1.01.2015 р. — 80%; частка сільського населення, що проживала у депресивній зоні, відповідно скоротилася із 72% до 64%. Важливо зазначити, що впродовж досліджуваного періоду виробництво сільськогоспо-

дарської продукції в області зросло приблизно на 19% (у грошовому еквіваленті у співставних цінах), тобто тенденції соціального і економічного покращення можуть вважатися узгодженими. Тим не менше, слід зазначити, що кількість сільських територій у стані позитивного соціально-економічного розвитку залишається дуже незначною, а зміни відбуваються занадто повільно. Необхідно також зауважити, що такі сільські громади, як показали дослідження, здебільшого належали до старовинних торгово-ремісничих містечок Поділля (наприклад, с. Браїлів, Чернятин, Станіславчик та ін.), а отже, в

даному разі ключовим міг бути фактор наявності унікальної інституціональної історії, аніж наслідків вдалих реформаційних кроків після 90-х рр. ХХ ст.

Особливо слід зазначити, що аналізування тренду розвитку ситуації за останні десятиліття дозволяє стверджувати, що перспективи розвитку сільських громад обумовлені насамперед ступенем активізації широко диверсифікованого малого бізнесу та капіталізації на основі фінансових потоків, що формуються саме в місцевих економіках. Використання цієї обставини у процесі корегування регулятивної політики представляється ключовим.

ВИСНОВКИ

Принциповим негативним результатом реформ стала відсутність сформованого середнього класу, який би мав істотну економічну владу на засадах малого бізнесу в межах сільських громад. Особливий характер ринкового реформування аграрного сектора України обумовлений унікальним співвідношенням впливу як економічних, так і неекономічних факторів. Пояснення та ідентифікація таких факторів полягає у методологічному полі інституційної теорії, проте потребує адекватного розуміння ролі категорії "інститут", а також опису інституційного середовища репрезентативної сільської громади в контексті наявних проблем та перспектив їхнього вирішення. Загальна авторська позиція передбачає детермінантну роль 2 базових інститутів аграрного соціуму — приватної власності та колективізму. Актуальним є корегування реформ за принципом диференціації стану конкретних сільських громад, даний принцип представляється невід'ємним і при здійсненні процесів децентралізації.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні методичних основ інституційного аналізування сільських громад, а та-

кож створення прогнозних економетричних моделей обґрунтування вигідності корегування реформи.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. — М.: Прогресс, 1984. — 367 с.
2. Commons J. R. Economics of Collective Action / J. R. Commons. — New York: Macmillan, 1950. — 420 p.
3. Норт Д. Институції, інституційні зміна та функціонування економіки / Даглас Норт // Пер. з англ. І.Дзюб. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
4. Coase R. The Nature of Firm / R. Coase // *Economica*. — 1937. — № 4. — P. 386—405.
5. Buchanan J. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy / Buchanan J., Tullock G. — Liberty Fund Inc., 1999. — 376 p.
6. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Е. Вільямсон. — К.: АртЕк, 2001. — 472 с.
7. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. — М.: Наука, 2004. — 240 с.
8. Іншаков О. В. Институція — ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // *Економічна теорія*. — 2011. — № 1. — С. 52—62.
9. Институциональная экономика. Новая институциональная экономическая теория: учебник / Коллектив авторов / Под ред. А.А. Аузана. — 2-е изд. — М.: Инфра-М, 2011. — 447 с.
10. Тамбовцев В.Л. Теории государственного регулирования экономики: учеб. пособие / В.Л. Тамбовцев. — М.: Инфра-М, 2009. — 158 с.
11. Шпикуляк О.Г. Институції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 480 с.
12. Мамчур В.А. Формування і розвиток інституцій аграрного ринку: автореф. дис... к-та екон. наук: 08.00.03 / В.А. Мамчур; ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААНУ. — Київ, 2014 — 21 с.
13. Дубініна М.В. Институціонально-структурні зміни в аграрному секторі економіки України: управлінський аспект: монографія / М.В. Дубініна. — Миколаїв, 2013. — 352 с.
14. Усюк Т.В. Институційні засади розвитку сільського підприємництва: автореф. дис... к-та екон. наук: 08.00.03 / Т.В. Усюк; Житомир. агрокол. у-т. — Житомир, 2014 — 21 с.
15. Сото Э. Загадка капитала / Эрнардо де Сото; пер. с англ. — М.: ЗАО "Олимпик-Бизнес", 2004. — 272 с.

References:

1. Veblen, T. (1984), *Teorija prazdnogo klassa* [Theory of the Leisure Class], Progress, Moscow, Russia.
 2. Commons, J. R. (1950), *Economics of Collective Action*, Macmillan, New York, USA.
 3. Nort, D. (2000), *Instytuttsii, instytuttsijnii zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and the economy], Kyiv, Ukraine.
 4. Coase, R. (1937), "The Nature of Firm, *Economica*", vol. 4, pp. 386—405.
 5. Buchanan, J. and Tullock, G. (1999), *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*, Liberty Fund Inc., USA.
 6. Williamson, O. (2001), *Ekonomichni instytuttsii kapitalizmu: firmy, marketynh, ukladannia kontraktiv* [Economic institutions of capitalism: firms, marketing, contracting], Artek, Kyiv, Ukraine.
 7. Kleiner, G. B. (2004), *Jevoljucija institucionalnyh sistem* [The evolution of the institutional systems], Nauka, Moscow, Russia.
 8. Inshakov, A. V. (2011), "Institution - the key to understanding economic institutions", *Economics*, vol.1, pp. 52—62.
 9. Auzan, A. A. (2011), *Institucionalnaja jekonomika. Novaja institucional'naja jekonomicheskaja teorija* [Institutional Economics. New Institutional Economics], Infra-M, Moscow, Russia.
 10. Tambovtsev, V. L. (2009), *Teorii gosudarstvennogo regulirovaniya ehkonomiki* [Government regulation theory], Infra-M, Moscow, Russia.
 11. Shpykuliak, O. H. (2009), *Instytuttsii ahrarnoho rynku* [Agricultural Market Institutions], IAE, Kyiv, Ukraine.
 12. Mamchur, V.A. (2014), "Formuvannia i rozvytok instytuttsij ahrarnoho rynku", Ph.D. Thesis, Economics and Management of National Economy, Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.
 13. Dubinina, M.V. (2013), *Instytuttsionalno-strukturni zminy v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy: upravlinskyj aspekt* [Institutional and structural changes in the agricultural sector of Ukraine: administrative aspect], Mykolaiv, Ukraine
 14. Usiuk, T.V. (2014), "Institutional Framework of Rural Entrepreneurship", Ph.D. Thesis, Economics and Management of National Economy, Zhytomyr. ahroekol. u-t., Zhytomyr, Ukraine.
 15. Soto, E. (2004), *Zahadka kapytala* [The Mystery of Capital], ЗАО "Olympic-Business", Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 08.06.2015 р.*